

## A kommunista hatalom szolgálatában. Sebe Ferenc lelkész és előadó-tanácsos ügynöki tevékenysége II.<sup>2</sup>

### Az együttműködés következményei a Securitate és az ügynök nézőpontjából

A teljesség igénye nélkül, néhány konkrét példa bemutatásával a következőkben Sebe Ferenc ügynöki működésének főbb ismertetőjegyeire, motivációira szeretnénk rávilágítani, illetve azt a kérdést megválaszolni, hogy szervezése milyen lehetőségeket nyitott meg az unitárius egyház tekintetében információhiánnyal küszködő Securitate számára. Sikerült-e általa beépülni a püspöki hivatal legbelsőbb köreibé, megismerni tisztviselőinek rendszerrel szembeni magatartását?

Utóbbi kérdésre válaszolva, biztosan állítható, hogy ügynökké válásával a hatalom elnyomó szerveinek szemszögéből új távlatok nyíltak meg az egyház ellenőrzés alá helyezését illetően. Sebe Ferenc már a szervezés alkalmával súlyosan kompromittáló információt adott át az 1959. május 16-tól letartóztatásban levő, főjegyzőként az egyház csúcsvezetéséhez tartozó Simén Dániel teológiai tanárról, és úgy nyilatkozott vele kapcsolatban, hogy az 1956-os ellenforradalom után több rendszerellenes prédikációt állított össze, amelyeket a lelkészek és a teológiai hallgatók körében terjesztett. Amíg azonban a Siménről kiszolgáltatott adatok lényegében csak megerősítették a vele szemben megfogalmazott rendszerellenesség vádját, addig Erdő János teológiai tanárt éppen az ő információi alapján tartóztatták le 1959. szeptember 24-én a teológiai hallgatók körében végzett nacionalista eszmék terjesztésével vádolva őt.<sup>3</sup> Erdő János letartóztatása több szempontból is jelzésértékű. Először is visszaigazolja azokat az állambiztonsági információkat, melyek szerint jó és bizalmas viszonyban állt a püspöki hivatal tisztviselőivel. Másodsorban azt a körülményt rögzíti, hogy számottevő adat-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.3.02>

<sup>1</sup> Pál János (1978, Barót) homoródszentmártoni lelkész, történész, kutatási területe a 20. századi unitárius egyháztörténet. Elérhetősége: paljanosfelso@gmail.com.

<sup>2</sup> Jelen írás a *Keresztény Magvető* 2024/4. számában megjelent tanulmány folytatása.

<sup>3</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 236. l.

gyűjtési potenciállal rendelkezett az egyházi főhatóság legbelsőbb köreinek ügyeiről. A beszerzése (1959. július 30.) és Erdő János letartóztatása (1959. szeptember 24.) közötti szűk időkeret pedig arra utal, hogy eredményes és szakszerű munkát végzett, mivel rövid határidőn belül azonnal értékesíthető információkat sikerült kiszivároztatnia a Securitatét érdeklő célszemélyekről.

1963-ban egyháztanácsossá történő kinevezésével az egyház központi tisztviselőkarának tagjává vált. A gyakorlatban ez három dolgot jelentett: ügynökként számottevően megnőtt a műveleti területe és adatgyűjtési képessége; személyében a szervek megbízható és rendszeresen jelentő hírszerzőt nyertek a püspöki hivatal szintjén; a központi adminisztrációban való állandó jelenlétével és aktív részvételével közvetlen és hiteles tájékoztatást tudott nyújtani az egyház életéről, az egyházvezetésnek a hatalom intézkedéseire adott reakcióiról. Figyelme az adatgyűjtés területén nemcsak a szolgálatban álló, hanem a nyugdíjas tisztviselőkre is kiterjedt.<sup>4</sup> Nem túlzás azonban úgy fogalmazni, hogy lényegében mindenkiről jelentett, akivel kapcsolatba került, függetlenül a társadalmi státusztól, ismeretségi foktól vagy éppen attól, hogy a látókörébe sodródott személyt követte-e a Securitate, vagy sem. Jelentett például a Brassai Sámuel-líceum kapusáról,<sup>5</sup> de olyan személyekről is, akikkel közvetve vagy teljesen spontán módon került kapcsolatba. 1977. augusztus 15-én teljesen véletlenszerűen ismert meg Kolozsváron egy francia házaspárt, és máris jelentett azok romániai kapcsolatairól, az országról szerzett benyomásairól, nevezetesen, hogy romániai utazásaik során nagyon kellemesen érezték és érzik magukat, de azt érzékelik, hogy az utóbbi időben a rendszer durvábbá és merevebbé vált.<sup>6</sup> 1983. február 12-én Budapestről Kolozsvárra utazva a vonaton ismerkedett meg egy londoni parfümök gyártó cég kelet-európai ügyintézőjével. A rövid ismertségből szintén jelentés született az ügyintéző romániai programjáról, valamint arról, hogy utóbbi úgy látja, miközben Magyarországon jól mennek a dolgok, és bőséges az ellátás, addig Romániában ezen a téren hiányosságok és nehézségek vannak, mezőgazdasága nem fejlődik, az ipara pedig stagnál.<sup>7</sup>

Forrásaink szerint ügynöki magatartását nem befolyásolta a megfigyelt egyénhez fűződő kapcsolata. A legnagyobb bizalommal és jóindulattal viselkedő személyekről vagy a legközelebbi munkatársairól képes volt tökéletes szenvtelenséggel és gátlástalansággal jelenteni, a lehető legkompromittálóbbról és legbizal-

<sup>4</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 98–90., 137., 149., 151–157. l.

<sup>5</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 161., 213. l.

<sup>6</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 394. l.

<sup>7</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 41. l.

masabb információkat kiszolgáltató róluk. 1977. november 20-án például Tana Ferencről, az egyház főkönyvelőjéről jelentett, aki ütődöttnek nevezte Nicolae Ceaușescu főtitkárt.<sup>8</sup> 1977. július 18-án Bálint Ferenc teológus lelkészképesítő szakvizsgán mondott rendszerkritikus szavait továbbította feletteseinek: „A szókészlet abból a szempontból is fontos, mivel ez képezi az egyetlen lehetőséget a magyar nyelv kifejezésére.”<sup>9</sup> 1978. április 26-án Pál Dénes nyugalmazott lelkészről jelentett, aki néhai osztálytársként Bíró Izsák lelkész felett mondott temetési beszédében több alkalommal is úgy fogalmazott, hogy az elhunyt kollégája „nagyon jó magyar volt”.<sup>10</sup> 1982. április 16-án Ürmösi Károly nyugalmazott tanácsosnak az egyház dokumentációs könyvtárának tett adományáról szívárogatott ki adatokat, figyelmeztetve a Securitatét arra, hogy az átadott kötetek között ott van az *Erdélyi Múzeum* azon száma is, amelyben László Gyula *Erdély településtörténetének vázlatja Szent István koráig* című tanulmánya olvasható. Az oldal- és térképszámok pontos feltüntetésével röviden és tendenciózusan az értekezés tartalmát is ismertette: a szerző írásában a románok betelepülésének az elméletét kívánta bizonyítani.<sup>11</sup> 1983. szeptember 9-én a kidei református lelkész által szervezett templomi ünnepélyről és az ezt követő beszélgetésről jelentett részletesen a helybeli unitárius egyházközség lelkészeként, az ünnepségre meghívott vendégként. A Macskássy József kolozsvári festőművész és Szepes István kolozsvári magyar főkonzul jelenlétében folyt társalgáson több, a korszakra jellemző kérdés is terítékre került. Kide református és római katolikus papja a vendégek kérdésére válaszolva településük lélekszámának a rohamos apadásáról, valamint a szomszédos falvak magyar lakosságának csökkenéséről számoltak be. Szó esett továbbá a református lelkész Securitate általi beidézéséről, a református teológiai hallgatók létszámának csökkentéséről, a református egyházban létező lelkészhiányról, a külföldre utazás nehézségeiről, valamint az állambiztonsági szervek egyházi tisztviselőkkel szembeni durva magatartásáról.<sup>12</sup> A további példák felsorolását mellőzve még egy adatot érdemes megemlíteni az ügynöki tevékenysége során tanúsított gátlástalanság és pragmatizmus érzékeltetése céljából: 1977. október 9-én a Magyarországon élő testvéréről is jelentett, éspedig azt, hogy az egy rövid ideig a magyar titkosszolgálatnak dolgozott.<sup>13</sup>

<sup>8</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 197. l.

<sup>9</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 104. l.

<sup>10</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 299. l.

<sup>11</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 74. l.

<sup>12</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 34. l.

<sup>13</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 379. l.

Központi tisztviselői kapcsolatrendszerre és tekintélye az adatgyűjtésen túl az egyházban működő informátorok megbízhatóságának, őszinteségének az ellenőrzésére is alkalmassá tette attól függetlenül, hogy 1982-ben nyugdíjba vonult. 1988-ban például Mikó Lőrinc ügynök, püspöki tanácsos mielőtt az NSZK-ba, Hollandiába és Svédországba utazott volna turistaként, úgynevezett „őszinteségi ellenőrzésen” esett át az útlevel megszerzése céljából. A Securitate által előkészített terv szerint Sebe azzal a kéréssel kereste fel Mikót, hogy az NSZK-ban illegálisan kint maradt leányának, Kulcsár Sebe Enikőnek vigye el és adja át az eredeti személyes okmányait, cserében pedig, ha szeretné, az majd segíteni fog abban, hogy külföldön telepedhessen le. Mikó megbízhatósági tesztje egyébként pozitív eredménnyel zárult, kategorikusan elutasította a kérésként csomagolt provokációt, és úgy fogalmazott, hogy nem szeretne törvénytelen ügyletekbe belebonyolódni, mert ezzel megfosztaná magát az utazás lehetőségétől, neki pedig az a vágya, hogy minél többet utazhasson külföldre.<sup>14</sup> Ezt a kontrollfeladatot Sebe természetesen aktív tanácsosi éveiben is ellátta: folyamatosan jelentett például a külföldre utazó egyházi küldöttségek tagjainak magaviseletéről, tájékoztató jegyzékeit pedig a Securitate nemcsak információszerzésre, hanem a többi informátor által szolgáltatott adatok hitelességének ellenőrzésére is felhasználta.<sup>15</sup>

Az ügynökök és adataik megbízhatóságának ellenőrzése mellett tevékenysége az egyházvezetés hatalommal szembeni őszinteségének nyomon követését, ellenőrzését is lehetővé tette a Securitate számára. Jó példa ennek illusztrálására Bencző Dénes humoródalmási lelkész EKT-hoz felterjesztett kétoldalas jelentésének az ügye, amelyben az 1980. augusztus 18–29-e között családjával Magyarországon töltött kirándulásáról számolt be. Beszámolójában Bencző igen pozitívan és lelkesen írt az ott látottakról, és a következő sorokkal zárta jelentését: „Hazaérkezve fizikai szempontból teljesen ki voltunk merülve. Sokat gyalogoltunk, sokat láttunk, keveset ettünk. Alig tudtuk elménkkel felfogni az emlékek és látottak sokaságát. Kellemes élményt jelentett az, hogy bárhol voltunk, szinte úgy éreztük magunkat, mint a szülőföldünkön. A jó és kellemes élmények mellett egy nagyon kellemetlen is volt. Nem volt pénzünk. A gazdag városokban sokszor nagyon szegényeknek éreztük magunkat. Nem indulok többet ilyen utakra elegendő valuta nélkül.”<sup>16</sup> Mondani sem kell, hogy a pénztelenségre,

<sup>14</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 17–18. l.

<sup>15</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 60., 111. l.; CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 239–245. l.

<sup>16</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 147. l.

városok gazdagságára, valamint az otthonosságra utaló gondolatok egyszerre voltak veszélyesek a szerzőre nézve és kedvezőtlenek a romániai valóságra vonatkozóan. Ezt érzékelve Kovács Lajos püspök elrendelte az eredeti jelentés megsemmisítését, hogy az ne juthasson az Egyházügyi Hivatalnak és egyéb illetékes állami hatóságnak a kezébe. Kovács lelkészét megóvni kívánó akciója természetesen kudarcot vallott, mivel 1981. január 29-én Sebe az eredeti jelentés átadása kíséretében leleplezte a püspök szándékát, tovább erősítve ezzel a hatalomnak az egyházzal szemben táplált „ösbizalmatlansági” érzését. Az államnak kiszolgáltott információk ellenőrzése, hitelességük megerősítése vagy cáfolata Sebe tevékenysége által Fodor Dénes korondi lelkész esetében is tetten érhető. Fodor 1979. április 26. és május 19. között Csehszlovákiában és Magyarországon tartózkodott, az Egyházügyi Hivatalnak beadott beszámolójában pedig úgy nyilatkozott, hogy magyarországi tartózkodása idején nem végzett szószéki szolgálatot. Július 17-i jelentésében Sebe cáfolta ezt az állítást, és egy aranyosgyéresi kapcsolatára hivatkozva arról tájékoztatta tartótisztjét, hogy Fodor prédikált az egyik budapesti templomban, ahol a hargitai hegyekről beszélt és teljes hallgatóságát megírhatta.<sup>17</sup>

Mivel a püspöki hivatalba érkező külföldi állampolgárságú személyeknek és csoportoknak a fogadása, vendégül látása és irányítása munkaköri kötelességéhez tartozott, ezért előadó-tanácsosi pozíciója remek lehetőséget nyújtott arra, hogy a Romániába hivatalosan vagy magánjelleggel látogató unitárius egyházi képviselőket és egyháztagokat szinte kivétel nélkül nyomon tudja követni.<sup>18</sup> A megfigyelték számának növekedéséhez hozzájárult természetesen az a tény is, hogy 1964-től kezdődően állandó tagjává vált a romániai unitárius egyház külföldre utazó küldöttségének. A különféle egyházi konferenciákon és kongresszusokon létesült ismeretségek azonban informátori működésében a mennyiségi gyarapodás mellett minőségi többletet is eredményeztek azáltal, hogy a személyes találkozások során szoros baráti kapcsolatok jöttek létre az ügynök és a megfigyelt személyek között, ergo utóbbiak teljesen gyanútlanul és a legnagyobb őszinteséggel nyíltak meg Sebe előtt. A nemzetközi egyházi fórumokon kialakult bensőséges kapcsolatokról több forrásunk is beszámol. 1980. október 13-án például egy holland egyetemista lány, Tepke Haas, aki az 1978-as oxfordi IARF-konferencián ismerte meg Sebét, arra kérte őt levélben, hogy segítse egy, az uni-

<sup>17</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 205. l.

<sup>18</sup> A látogatókat általában Sebe, Kovács Lajos, valamint Kiss Elek fogadta. Az unitárius egyház megismerésének szándékával érkező idegeneket pedig legtöbbször Kovács és Sebe kísérte el vidéki utazásaikra, a nevezetesebb unitárius egyházközösségekbe.

táriusok iránt érdeklődő ismerősét abban, hogy Kolozsvárra érkezése után érintkezésbe léphessen az egyház néhány képviselőjével ismeretszerzés céljából.<sup>19</sup> A tartós barátság egy még beszédesebb dokumentumaként említhetjük meg Rössler Andreas stuttgarti lelkész, egyetemi tanár levelét, amelyben a már nyugalmazott Sebét és feleségét meghívta az 1990. július 23. – augusztus 14-e között Hamburgban tartandó IARF-kongresszusra.<sup>20</sup> Ennek a gondolatsornak a zárásaként végül idézünk Sebe feleségének Mátyás György nyugalmazott lelkészhez írt leveléből, amely értelmezésünk szerint kétséget kizáró bizonyíték arra, hogy az ügynök otthonosan mozgott és teljes fokú bizalomnak, illetve népszerűségnek örvendett külföldi ismerőseinek körében: „Az elmúlt esztendő legemlékezetesebb pillanata számunkra a július hónapi kirándulás volt Magyarországra, NSZK-ba, Hollandiába. Ez a kirándulás egy holland barátnőnek köszönhetően volt lehetséges, akinek az anyagi segítségét és meleg vendégszeretetét nem tudjuk elége megköszönni. Utazásunk olyan volt, mint a mesékben. Egy csomó kollégát, rokont, ismerőst, diákot, volt osztálytársat, régi és új barátot látogattunk meg. [...] *Akikhez el tudtunk menni, kivétel nélkül mind a legnagyobb barátsággal és szívéllyességgel fogadtak.* [kiemelés: P. J.] Jóindulatukból meglátogathattunk múzeumokat, templomokat, a híres Scheveningen-i tengert [sic!], a Fekete Erdőt, öregotthonba jutott jó ismerősöket, kirándulhattunk, családi ünnepeken vettünk részt, megünnepeltük házasságkötésünk évfordulóját stb. stb.”<sup>21</sup>

Forrásaink szerint a hosszúra nyúló ügynöki tevékenység során viszonylag kiegyensúlyozott együttműködés alakult ki Sebe és az állambiztonsági szolgálat tisztviselői között. A fentiekben leírtakból nyilvánvaló, hogy ennek a viszonyrendszernek a Securitate volt az egyértelmű nyertese és haszonélvezője. Több információnk azonban arra utal, hogy az együttműködés kedvezően befolyásolta Sebe egyéni és szakmai életpályájának alakulását is. Az 1963. március 4-én kelt elemzési jegyzék szerint például a kolozsvári egyházkör esperesévé választásában az állambiztonsági szervek is szerepet játszottak: utóbbiak „közvetlen támogatást” nyújtottak e tisztség megszerzéséhez.<sup>22</sup>

Teljesen nyilvánvaló, hogy a hivatalos és magánjellegű külföldi utazásoknak a lehetősége, a határok megnyílása elsősorban nem az előadó-tanácsosi funkcióval, hanem az ügynöki mivolttal állt összefüggésben, mivel az ország határait csak azok az egyházi tisztviselők léphették át, akik együttműködtek az állambiz-

<sup>19</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 164. l.

<sup>20</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 2. l.

<sup>21</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 22. l.

<sup>22</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 216. l.

tonsági szervekkel. Az előadó-tanácsosi és ügynöki minőség ugyanakkor rendkívül kedvező alakzatot, kombinációt képezett, amit Sebe maximális ki is használt egészen az 1989-es évi rendszerváltásig. Mivel a kommunista államhatalom unitárius vonatkozásban mindenekelőtt a külföldi közvélemény megismerésével, pozitív befolyásolásával, a nyugati magyar diaszpóra és a magyarországi illetőségű állampolgárok tevékenységének a követésével, valamint a külföldről érkező ellenséges törekvéseknek az elhárításával volt elfoglalva, ezért folyamatosan igényt tartott ügynöke hírszerzési, illetve befolyásolási munkájára.<sup>23</sup> Utóbbi természetesen élt ezzel a helyzettel, és kihasználva az ebben a viszonyrendszerben rejlő lehetőségeket, rendszeresen végiglátogatott egy sor nyugat- és közép-európai országot (Anglia, Ausztria, Franciaország, Csehszlovákia, Hollandia, Magyarország, NSZK, Olaszország, Svájc) az egyház hivatalos képviselőjeként vagy magánszemélyként. A nem hivatalos, turistaként tervezett külföldi utakat Sebe információink szerint több alkalommal is alaposan előkészítette abból a megfontolásból, hogy biztosra mehessen az útlevél megszerzésének folyamatában. Az előkészület konkrétan abban állt, hogy a Securitatéhoz terjedelmes és aprólékos jelentést terjesztett be úti céljairól, valamint azokról a személyekről, akiket a meglátogatandó országokban fel kívánt keresni. A felkeresendő személyekről készített jegyzék természetesen mindig tartalmazott olyan neveket is – például Nyugatra disszidált lelkészekét –, akik a Securitate érdeklődési körébe esetek, és akiknek a szerepeltetése garancia volt arra, hogy az állambiztonsági szervek aktív támogatásával megkapja az illetékes hatóságoktól a hõn áhított útlevelet.<sup>24</sup>

Itt jegyezzük meg azt, hogy a sikeres útlevélszerzésnek egy másik igen fontos elemét a begyűjtött információknak a tartalmi része szolgáltatta. Fentiekben említettük Sebe ügynöki munkájának szentvelen és gátlástalan jellegét, véleményünk szerint e jelenség mögött bizonyos fokú pragmatizmus rejlett: a műveleti szempontból értékes adatok, a folyamatos veszélyérzet fenntartása személyének a fontosságát, nélkülözhetetlenségét sugallták, és arra sarkalták a Securitatét, hogy a továbbiakban is igényt tartson a szolgálataira. Az éber, veszélyre figyelõ ügynök képét erősíthette meg tartótisztjében például az a cselekedete, amikor 1978 februárjában az egyik Németországban élõ rokonának a kommunistákat szidalmazó levelét mutatta be azzal a céllal, hogy ha az Romániába látogatna, kövessék és vegyék figyelembe a kapcsolatait, valamint a magatartását.<sup>25</sup> Az ország

<sup>23</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 44. l.

<sup>24</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 24., 44., 177–180., 246–249. l.; CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 258., 311. l.

<sup>25</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 318. l.

tekintélyének, jó hírének a védelmezőjeként tetszelgett abban a tájékoztató jegyzékben is, amelyben az 1986. június 26. – július 26-a között Magyarországon, az NSZK-ban, valamint Hollandiában töltött utazásáról számolt be. A négy évvel korábbi időszakhoz képest – mondta példák felsorakoztatásával – a Nyugat Romániával szembeni álláspontja nagyon megváltozott. Nemcsak a magyar és román disszidens szervezetek, hanem a szocialista rendszerekkel szembenálló, egyre nagyobb befolyást nyerő „kapitalista elemek” is nagyon negatív képet közvetítenek társadalmuk felé a romániai helyzetről. Roger Gigandet rotterdami lelkésszel folytatott beszélgetése során több erre vonatkozó kérdést is kapott, ő azonban úgy érzi, hogy megfelelő válaszokat adott a személyi kultuszt, gazdasági nehézségeket, hitoktatást, lelkészképzést, egyházak állami segélyezését firtató kérdésekre. A vasárnapi szószéki szolgálatot a gyülekezet egyes tagjainál is tapasztalható előítéletek cáfolata végett vállalta el, és készült arra is, hogy az istentiszteletet követő kávézáson elhallgattassa az esetlegesen felmerülő provokációkat.<sup>26</sup>

Annak igazolására, hogy a célszerűség mint érdekérvényesítő stratégia nem állt messze Sebétől, utóbbinak egy 1983. június 10-én kelt információs jegyzékére hivatkozunk. Ebben egy holland ismerősének, Louise van Hylckama Vlieg de Graafnak a Romániába való érkezéséről tájékoztatta a Securitatét, és úgy fogalmazott, hogy mindent el fog követni azért, hogy vendége jó benyomásokat szerezhessen az országról.<sup>27</sup> Forrásaink szerint Sebe számára a Louise van Hylckamával való kapcsolat elmélyítése és fenntartása jól megfontolt egyéni érdekek miatt volt kulcsfontosságú, törekvését pedig azzal a manipulatív taktikával kívánta legitimálni, hogy a vendégével töltött időt utóbbi befolyásolására fogja használni, vagyis a kettőjük találkozása nem egyéni, hanem társadalmi érdekelt-ségű lesz, mert voltaképpen az ország pozitív megítélését fogja előmozdítani. Az 1986. augusztus 3-i magyarországi, NSZK-beli és hollandiai utazásáról beszámoló jelentéséből azonban egyértelműen kiderül az, hogy ismeretségeit külföldi utazásainak megszervezésére és működtetésére használta. A holland ismerőssel való kapcsolatának legitimálása is ilyen gyakorlatias szempont miatt volt fontos és hasznos: bővítette összeköttetéseinek hálózatát, növelte turisztikai célállomásainak a számát, és nem utolsósorban fedezte utazásainak a költségeit; a már említett jelentés szerint az 1986-os, feleségével közösen megtett nyugat-európai út-

<sup>26</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 5–6. l.

<sup>27</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 38. l.

jukat Louise van Hylckama finanszírozta.<sup>28</sup> A legmeggyőzőbb információ arra vonatkozóan, hogy az ügynöki munkáját legalábbis egy bizonyos idő után személyes érdek is motiválta, hosszára nyúló ügynöki karrierjének egyetlen „elszólásából” származik. 1972. április 26-án „Adam” ügynök, akitől egy NSZK-térképet kért kölcsön, a következőket jelentette ezzel kapcsolatban: „Végre megkaptam az útlevelemet Nyugatra. Nyáron fogok menni és meg akarom ismerni az útvonalat és szálláshelyeket. Nagyon boldog vagyok. *Egy pici szabad és civilizált levegőt fogok szívni, amire mindannyian vágyunk* [kiemelés – P. J.]”<sup>29</sup>

Az angliai Manchester New College-i tanulmányútját szintén az ügynöki tevékenységének és a Securitatétól kapott támogatásnak köszönhetette, éspedig azért, mert éppenséggel egy külföldi útja alkalmával kapott meghívót az egyetem rektorától,<sup>30</sup> továbbá mert 1964–1969 között a Kolozs tartományi, majd később megyei Securitate illetékesei voltak azok, akik folyamatosan szorgalmazták az Egyházügyi Hivatalnál ügynökük kiutazásának az engedélyezését Oxfordba.<sup>31</sup> Kézzel fogható bizonyítéka ennek a Securitate központi igazgatóságának 1965. május 5-én a Kolozs tartományi igazgatósághoz intézett átíratára, amelyben az áll, hogy a közbelépésüknek köszönhetően az Egyházügyi Hivatal újra fogja vizsgálni a kiutazás elutasítására vonatkozó döntését.<sup>32</sup>

### A jelentésekből kibontakozó egyház- és társadalomkép

A Sebe ügynöki tevékenységéből származó adatok nem alkalmasak összefüggő és átfogó intézmény- vagy társadalomtörténetek rekonstrukciójára, bemutatására. A különböző személyekhez, intézményekhez, eseményekhez kapcsolódó, heterogén tartalmú információkból azonban a hatalom szándékai, társadalom-alárendelő módszerei mellett viszonylag jól nyomon követhetők az egyes célszemélyek és célközösségek életstratégiái, illetve informális megnyilvánulásai egy totalitárius rendszerben. Mivel Sebe adatgyűjtési tevékenysége az egyházra és annak kapcsolati rendszerére, illetve híveire összpontosított, ezért az

<sup>28</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2., 16. l.; Egy 1986. március 6-án kelt tájékoztatósi jegyzékben megtudhatjuk, hogy Louis van Hylckama mellett Sebének egy Franciaországban élő gyermekkori ismerőse is küldött százhusz dollárt az 1986-ban tervezett utazás költségeinek a fedezésére. CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 31–32. l.

<sup>29</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 176. l.

<sup>30</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 95–96. l.

<sup>31</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 70–71., 95. l.

<sup>32</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 66. l.

alábbiakban azoknak a tendenciáknak a bemutatására vállalkozunk, amelyek ebben az időszakban az egyházat és híveinek a közösségét jellemezték.

Szórványos forrásaink szerint az egyház hatalomhoz viszonyulása szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy ki töltötte be a püspöki tisztséget. Az általunk tárgyalt időszakban két püspök, Kiss Elek (1946–1971) és Kovács Lajos (1972–1994), kormányozta az egyházat, és kettőjük közül előbbi volt az, aki nem volt hajlandó teljesen kritikátlanul, szolgálalkúen elfogadni minden államhatalmi utasítást. 1967. február 14-én például, amikor az egyház Missziós Bizottsága Brassó tartomány egyházügyi megbízottjának a karácsonyfaműsorok megtartását tiltó rendeletét tárgyalta, szembehelyezkedett a hitélet korlátozását célzó hatalmi utasítással, és az egyházi érdek védelmének a szükségességét hangoztatta. „Kötelességem – mondta –, hogy ne fogadjam el csak olyan könnyen ezeket a rendelkezéseket, merthogy ilyen módon megszüntetnek. Megvan a mi vallásos életformánk. Ők nem ismerik, és azt mondják, hogy nem szabad megcsináljuk (sic!) ezeket a programokat, nem szabad tartanunk szeretetvendégségeket, mert akkor a szektások is akarnak tartani. Foglalkoznom kell ezzel a problémával, és a saját lábamra kell, hogy álljak [?].”<sup>33</sup>

Forrásaink közül még két esetet tudunk említeni annak igazolására, hogy Kiss Elek főpásztorként az államhatalommal szembeni viszonyában nem kívánt az egyszerű végrehajtó szerepkörében maradni, és igényt tartott arra, hogy az egyházát érintő fontos kérdésekben önálló döntéseket hozzon. Az egyik olyan mozzanat, amiben a szuverén cselekvés igényének a nyomait véljük felfedezni, az Dana McLean Greeley<sup>34</sup> és Max Kapp<sup>35</sup> 1965. szeptember 10–12-i kolozsvári látogatásával kapcsolatos. Sebe szerint az amerikai vendégek programjának az összeállításakor Kiss Elek és Kovács Lajos előtt felvetette annak a gondolatát, hogy a szeptember 11-re tervezett vacsorára hívják meg Hoinărescu Tepeșt, Kolozs tartomány vallásügyi megbízottját is, a püspök azonban kategorikusan elutasította a javaslatát arra hivatkozva, hogy nem tud megbízni benne, mivel néhány ügyben kedvezőtlenül viselkedett az egyházzal szemben. „Én meg kell, hogy beszéljek – mondta – bizonyos problémákat Greeley úrral, nincs tehát szükségem Hoinărescu úr jelenlétére, akiben nincs jóindulat irányunkba”<sup>36</sup> – vagyis a püspök fenntartotta azt a jogot magának, hogy bizonyos kérdéseket az egyház belügyeként kezeljen, és azoktól távol tartsa az állami hatóságokat.

<sup>33</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 141. l.

<sup>34</sup> Az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyesület elnöke.

<sup>35</sup> Az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyesület felekezeti és külföldi kapcsolatokért felelős osztályának a vezetője.

<sup>36</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 105. l.

A cselekvési autonómia fenntartásának szándéka Rostás Dénes teológiai tanár nyugdíjba vonulásának körülményeiben is tetten érhető. Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Kara egyik tanári állásának a megüresedése 1966-ban a hatalom részéről felvillantotta annak a lehetőségét, hogy a Securitate ügynökét, Izsák Vilmost emelje be az unitárius teológiai tanárok sorába. Kovács Lajos Sebének elmondott beszámolója szerint az állás felszabadulása után Juhász István rektor, Bende Béla teológiai tanár társaságában Hoinărescu Tepeș vallásügyi megbízott és Rapp Károly teológiai tanár azzal a követeléssel fordult feléje, az Unitárius Kar dékánjához, hogy a megüresedett hely betöltésére Izsákot javasolja. Az egyház szervezeti törvényére hivatkozva, amely a tanárok kinevezését az Egyházi Főtanács hatáskörébe sorolta, Kovács visszautasította Hoinărescuék követelését. Kiss meglepéssel nyugtázta Kovács ellenálló magatartását, és ezzel egyidőben azzal vádolta meg Sebét, hogy nem mondott el mindent a vallásügyi államtitkárságon folytatott tárgyalásairól, és olyan ügyekről is beszélt ott, amelyekre nem kapott felhatalmazást. Válaszában Sebe azzal védekezett, hogy a kapott utasítások szerint járt el, és mindössze egyetlen dolgot felejtett el püspökének elmondani, Nedeianu vallásügyi megbízott üzenetét, ami arról szólt, hogy Nagy Géza, a *Református Szemle* technikai szerkesztője közölje Izsáknak egy tanulmányát a folyóiratban. Mivel ez a valószínűleg szándékosan elhallgatott információ Izsák – hatalom általi – tanári pályára való előkészítésére utalt, Kiss előadó-tanácsosával szembeni felháborodását az okozhatta, hogy az ő megkerülésével próbáltak egy ilyen fontos ügyben dönteni. A beszédét záró gondolata az egyház-állam viszonyrendszerben szintén az önálló gondolkodás szellemiségét tükrözi: koncepciójában az egyház és nem az állam érdeke állt az első helyen, úgy vélte, hogy munkájukban közösségüknek a szempontjait kell okvetlenül szem előtt tartaniuk. Nekik nem szabad senkitől sem félniük – mondta –, mivel nem tettek semmi rosszat, össze kell, hogy fogjanak, és meg kell védeniük a felekezetük érdekeit.<sup>37</sup>

A felsorakoztatott példák lezárásaként fontos elmondani azt, hogy a kommunista rendszeren belüli mozgástér korlátaival Kiss Elek is tisztában volt, éppen ezért az egyház érdekeinek az érvényesítését elsősorban az Egyházügyi Hivatal vezetőjével folytatott tárgyalások által próbálta érvényesíteni,<sup>38</sup> kritikát és „ellenállást” kizárólag csak akkor fogalmazott meg, illetve tanúsított, amikor a hatalmi túlkapás az egyház elemi, egzisztenciális érdekeit érintette.

<sup>37</sup> CNSAS, Fond reșea 187947, vol. 1. 137–138. l.

<sup>38</sup> CNSAS, Fond reșea 187947, vol. 1. 118, 123. l.

Kovács Lajos püspök egyházkormányzásának idejéből sajnos csak két olyan tájékoztató jegyzéket találni Sebe adatgyűjtési iratcsomójában, amiből konkrétabb következtetéseket vonhatunk le az egyházfő államhatalomhoz való viszonyulásáról, kormányzati stratégiájáról. Az egyik 1977. június 4-én kelt jegyzék szerint az Amerikai Egyesült Államokból (AEÁ) való hazatérése után a következőkről számolt be Sebének: ottléte alatt kezébe került egy napilap, amely egy Papp Lászlóval (a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke) készített interjút tartalmazott. A beszélgetés a református püspök amerikai tartózkodása idején készült ott élő magyarokkal; köztük volt Harkó Péter is, akit az unitárius egyház ösztöndíjasként küldött ki Angliába, de nem tért vissza Romániába. Kovács szerint Papp Lászlót a felekezetek, valamint a magyar lakosság helyzetéről kérdezték, és tudomása szerint az megfelelő válaszokat is adott, azonban az újságban mégis ellenséges értelmezéssel, magyarázattal közölték az elhangzottakat. Az újságból – mondta Kovács – egy példányt magával hozott, és azt mellékletként át fogja adni az Egyházügyi Hivatalhoz készítendő jelentésében.<sup>39</sup> Csak találgatni lehet, hogy mi motiválhatta a püspököt arra, hogy ezt az újságot átadja az állami hatóságoknak, eljárása azonban könnyen értelmezhető túlzásba vitt megfelelési kényszernek vagy a hatalmi elvárások, utasítások pontos és gépies végrehajtásának is. Ezt a viselkedést, működési elvet/stratégiát látszik megerősíteni egy másik jegyzék, amely szerint 1979. február 16-án Kovács magához hívatta Sebét és a következőket mondta: Bukarestbe rendelték az Egyházügyi Hivatalba, mivel van egy politikai foglyokkal foglalkozó nemzetközi szervezet, amelyik egy Romániát is rágalmozó jelentést állított össze. A szervezet képviselőit meghívták az országba, hogy személyesen győződjenek meg állításaik valótanságáról. A jogvédők küldöttei megérkeztek, és február 17-én őket is meglátogatják. Azt az utasítást kapta az Egyházügyi Hivaltól, hogy „nem kell, hogy mondjunk semmi rendkívülit, csak a valós helyzetet, ami a hazánkban van”.<sup>40</sup> A bukaresti útja előtt a Securitate képviselői is jártak nála ebben az ügyben, és arra kérték, hogy ne beszéljen senkinek a tervezett látogatásról, sem arról, hogy ők nála jártak. „A küldöttség – zárta Kovács beszédét – nem megy más egyházakhoz, csak hozzánk. Az illetékesek úgy vélik, hogy nekünk vannak a legerősebb kapcsolataink külfölddel. Tehát vigyázzunk, hogy ne tudja meg senki ennek a látogatásnak a célját.”<sup>41</sup> Ez az eset a hatalmi utasítás pontos, mechanikus végrehajtásának az igazolásán túlmenően abból a szempontból is beszédes, hogy lep-

<sup>39</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 407. l.

<sup>40</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 207. l.

<sup>41</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 207. l.

lezetlenül mutat rá az egyház totalitárius rendszerrel szembeni alárendelt, kiszolgáltatott helyzetére, annak eszközként való felhasználására az állami propagandagépezetben.

Összegzésképpen tehát azt mondhatjuk, hogy amíg Kissnél érzékelhetjük a szabad és önálló mozgásra, döntéshozásra való igényt és gyakorlatot, addig Kovács esetében ezt nem állíthatjuk a rendelkezésünkre álló forrásokból. Az azonban kijelenthető, hogy mindkét püspök roppant körültekintően, az államhatalom elvárásaihoz, irányelveihez igazodva kormányozta az egyházát. Ez a körülmény mindenekelőtt az egyház hivatalos megnyilatkozásaiban érhető tetten, azokban a helyzetekben, amikor a központi tisztviselők, egyben a Securitate ügynökei, az állam propagandáját visszhangozták és legitimálták. Az alábbiakban, időrendi sorrendben néhány példát mutatunk be állításunk illusztrálására.

A fentiekben már szoltunk Dana Mclean Greeley és Max Kapp romániai látogatásáról. 1965 szeptemberében az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyesület két tisztviselője azzal a céllal utazott Romániába, hogy az 1968-ban Kolozsvárra tervezett IARF-kongresszus előkészületeiről tárgyaljanak. Megérkezésük után azonban kiderült, hogy az eseménynek otthont adni akaró romániai unitárius egyház nem kapott engedélyt a kongresszus megtartására. Forrásunk szerint a hatalomra negatív árnyékot vető kedvezőtlen döntést elsősorban Kovács Lajos próbálta „korrigálni” a vendégek előtt azzal a magyarázattal, hogy ugyan a kormány ellenzi és korlátozza a „vallásos propagandát”, mindezek ellenére a különféle felekezetek nincsenek korlátozva a jogaikban. „[...] Figyelembe kell vennünk – mondta –, hogy az államunk materialista, vagyis a hivatalos felfogás istennélküli, ha tehát esetleg a kormány nem akar egy ilyen kongresszust, ami természetesen a vallás népszerűsítéséért van [sic!], annak oka az, hogy ne adjon alkalmat egy ilyen propagandára; meg kell értenünk ezt a dolgot is. [...] Nálunk tilos a vallás elleni propaganda, békességben élünk, és nagy a barátság a felekezet között, az egyházfők sokszor találkoznak és gyűléseznek, a püspök úrnak, valamint a többi püspöknek mindig szobája van a bukaresti patriarchátuson stb., de tilos a vallásos propaganda is.”<sup>42</sup> Ugyanezen a beszélgetésen Kovács és Sebe más szempontokat is tematizált annak érdekében, hogy vendégeik szemében pozitív meggyőződés alakuljon ki a fennálló rendszerről; beszéltek a felekezetek közötti jogegyenlőségről, az állam egyházaknak nyújtott pénzügyi támogatásáról, valamint az egyházi alkalmazottak állami költségvetésből való fizetéséről.<sup>43</sup> Egy későbbi beszélgetésen Max Kapp szóba hozta a magyarországi unitárius lelkészek

<sup>42</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 106. l.

<sup>43</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 106. l.

nehéz gazdasági helyzetét. Megragadva az alkalmat Sebe a romániai unitárius lelkészek megfelelő pénzügyi javadalmazásának a felvázolásába kezdett: lelkészek a tanároknak megfelelő fizetést kapnak, ennek értékét pedig növelik az olyan állami szociális intézkedések, mint az ingyenes egészségügyi ellátás, oktatás stb.<sup>44</sup>

Az egyházi tisztviselők (egyben Securitate ügynökök)<sup>45</sup> ügyködése az állam tekintélyének védelme terén az 1966. évi londoni IARF-kongresszuson is tetten érhető. Az első ilyen „beavatkozásra” annak apropóján került sor, hogy az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyesület képviselői közölték a romániai unitárius egyház küldöttségével, hogy költségvetésükben rendelkezésre áll egy bizonyos pénzügyi keret, aminek a nagyobbik részét a nehezebb gazdasági helyzetben lévő magyarországi unitáriusoknak szeretnék átadni. A megbeszélésen Kiss Elek mellett kardoskodott, hogy az erdélyi egyházrész szükségletei sokkal nagyobbak, mint a magyarországiaké. Sebe szerint a püspök vehemens magatartása nem tetszett az amerikaiaknak, és azt az érzést támaszthatta beszélgetőpartnereiben, hogy egyházuknak „legyőzhetetlen” nehézségekkel kell megküzdeni. Hogy ezt a téves benyomást eloszlassák, ő és Kovács beszéltek az amerikai egyház képviselőivel. Elmagyarázta, hogy Kiss Elek és R. Filep Imre magyarországi püspök között személyes nézeteltérés van, és igaz, hogy a terheik nagyobbak, de eleget tudnak tenni a szükségleteiknek; templomaik felújításához az állam is segítséget nyújt, vannak műemlék templomaik, amelyek teljesen állami pénzből újultak meg, és folyamatban van egy nagyobb pénzügyi segély kiutalása a kolozsvári templomra is. Nem szükséges tehát, hogy támogatást küldjenek az egyháznak.<sup>46</sup> Forrásunk szerint az egész kongresszus alatt Sebe igyekezett maximálisan eleget tenni megbízatásának és nagy lendülettel próbált meg cáfolni minden olyan megnyilvánulást, ami rossz fényt vethetett Romániára. Hosszadalmas vitába bocsátkozott például az AEÁ-ba disszidáló és a romániai viszonyok bizonyos as-

<sup>44</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 107. l

<sup>45</sup> A kongresszusra hárman utaztak ki, Kiss Elek, Sebe Ferenc és Kovács Lajos. Közülük utóbbi kettő a Securitate ügynöke volt.

<sup>46</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 125–126. l.; Forrásaink szerint visszatérő motívum volt annak a cáfolata, hogy a romániai unitárius egyház anyagi gondokkal küszködne. 1966 áprilisában R. Filep Imre, a Magyarországi Unitárius Egyház vikáriusa arról beszélt Sebének, hogy a svájci református egyház tele van pénzzel, és nem tudják, hogy ők milyen szegények, milyen nagy gond számukra egy harangnak a beszerzése vagy egy templomnak a megjavítása. Sebe válasza erre az volt, hogy nem tud erről a szegénységről, a romániai egyházközségeknél mindenki megjavítja a templomot, és ha szükséges, beszerzi a harangot. CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 153. l.

pektusaival szemben szkeptikusan megnyilvánuló Nagy Zoltán lelkésszel. Édesanyja meglátogatásakor – mondta Nagy – valóban azt tapasztalta, hogy hatalmas építkezés folyik az országban, de feltűnt neki, hogy a határtól Nagyenyedig nagyon kevés, talán két gépkocsival találkozott. A lakosság szerény anyagi helyzetét sugalló kijelentést Sebe rögtön igyekezett helyreigazítani: nagyon furcsa, amit mond, mert Bukarestben és Kolozsváron már gond van a parkolással, az emberek pedig több gépkocsit vásárolnának, mint amennyit importálnak.<sup>47</sup> Nagy sokat érdeklődött a lelkészek, valamint az egyház szellemi és anyagi helyzetéről is, és úgy tűnik, hogy Sebének nem sikerült meggyőznie teljes mértékben őt, mivel úgy fogalmazott, hogy nagyon szeretné, ha Sebe az AEÁ-ba látogatna, mert akkor megláthatná a lehetőségeiket, a szabad életvitelüket, és érzékelhetné a két ország között meglévő különbségeket. „Örömmel látogatnálak meg – válaszolta Sebe –, de semmiképpen sem szeretnék letelepedni ott. Nagyon elégedett vagyok a helyzetünkkel. Úgy tűnik, hogy semmit sem értettél meg az elmondottakból.”<sup>48</sup> A vitává szélesedő beszélgetés még két mondatát idézzük zárásként annak hangsúlyozására, hogy a Securitate ügynökeként kiutazó egyházi tisztviselők mindent elkövettek a külföldi közvélemény befolyásolására. Egyes esetekben ez a törekvés olyan mértékű volt, hogy az feltűnt a romániai viszonyokat jól ismerők számára is. „Ti mind, akik otthon vagytok – mondta szemrehányóan Nagy –, és a jelenlegi rendszer alatt éltek, amikor a helyzetetekről van szó, *valahogy olyan izgatottakká váltok, mintha idegesekké, és beszéltek, hogy meggyőzzetek* [kiemelés – P. J.]”<sup>49</sup> Ez a csípős és lényegre tapintó megjegyzés természetesen nem tántorította el Sebét a megadott utasítástól, és válaszában ismételten az ország fejlődése mellett kardoskodott: „És ezen te csodálkozol? Ha teljesen megváltoztak a dolgok, és látható fejlődésben élünk, nem természetes az, hogy izgatottak vagyunk, hogy érdekeltek vagyunk ennek az életnek a fejlesztésében?”<sup>50</sup> Sebének a kongresszust záró momentumon is akadt feladata: ekkor egy buszos kiránduláson kellett cáfolnia többek azon állítását, hogy Romániában korlátozva lenne az állampolgárok szabad mozgása.<sup>51</sup>

Zárógondolatként szükséges elmondani, hogy az ügynökök meggyőző munkája nem volt teljesen hiábavaló. Sebe szerint például voltak, akik érdeklődéssel hallgatták az egészségügyi ellátásról, oktatásról, a szocialista típusú mező-

47 CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 130. l.

48 CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 131. l.

49 CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 131. l.

50 CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 131. l.

51 CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 131. l.

gazdaságról és egyebekről szóló beszámolóját, melyek után egy amerikai nő úgy vélekedett, hogy „a propagandánk által nyilatkoztak nem felelnek meg a valóságnak. A propagandánk különböző okok miatt támadják az önök országait, de én olvastam és hallottam egyes dolgokat, ami azt mutatja, hogy a helyzet önök-nél jobb, mint nálunk”.<sup>52</sup>

Az állam javára folytatott propagandatevékenység vonatkozásában még két dokumentumot említünk meg Sebe adatgyűjtési dossziéjából. Az első egy tájékoztató jegyzék az 1977 júliusában Kolozsváron tartott nemzetközi teológiai konferenciáról, melyet azért tartottunk bemutatásra érdemesnek, mert maga a tartótsit, Onac Ioan is úgy ítélte meg, hogy ügynöke az utasításoknak megfelelően járt el, és sikerült pozitívan befolyásolnia a vele érintkezésbe kerülő, konferencián résztvevő személyeket. A továbbiakban az erre vonatkozó részeket ismertetjük. Július 21-én Sebe egy vendéglői asztaltársaságban kötetlenül a romániai egyházi, társadalmi és gazdasági viszonyokról beszélgetett kilenc külföldi részt vevő társaságában. Andreas Rössler stuttgarti lelkész, egyetemi tanár a lelkészek helyzetéről érdeklődött, és a jegyzék szerint csodálattal, illetve nagy elégedettséggel nyugtázta azt, hogy fizetésüknek egyharmadát az állam fizeti, a kisebb közösségekben szolgáló lelkészek pedig jelentős pénzbeli segélyezésben részesülnek a püspöki hivatal részéről fizetéseik biztosítására.<sup>53</sup> Az állampolgárok magántulajdonát firtató kérdésre szintén megfelelő választ született. A vendégek ebben az esetben is „csodálkoztak és elismerésüket fejezték ki, amikor hallották, hogy sok embernek saját tulajdonban levő háza vagy tömbházlakása, gépkocsija van, és a lakosság többsége arra törekszik, hogy mindezeket megszerezze. A parasztoknak saját háztájéki gazdaságuk van, a tsz-ekben pedig a munkájuk után vannak fizetve, a közös termelés függvényében”.<sup>54</sup> Az egyház és lelkészek helyzete a későbbiekben is visszatérő beszédtema volt a konferencián részt vevők között. Naděžda Kučerová, a Csehszlovákiai Huszita Egyház prágai lelkészneje a lelkészgyermek felsooktatásba való jutásának a nehézségeiről beszélt. Úgy vélekedett továbbá, hogy a csehszlovák állam nem nézi jó szemmel a Comenius- és Husz János-egyetemek teológiai karainak együttműködését, mert abban a vallásos élet fejlődését látja, a prágai ökumenikus konferencia pedig csak egy kirakatrendezvény azzal a céllal, hogy a gyakorlatban nem létező ökumenizmus látszatát keltse. Sebe reflexiója ebben a kérdéskörben sem maradt el: náluk – mondta – a gyermekek iskolai előrehaladásának egyetlen feltétele a szorgalom, illetve a

<sup>52</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 132. l.

<sup>53</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 400. l.

<sup>54</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 401. l.

személyes képesség, az ökumenizmus pedig valódi együttműködést és őszinte barátságot jelent a különféle felekezetek tisztviselői között.<sup>55</sup> Arra a kérdésre pedig, hogy vajon miért támogatja a román kormány a felekezetek közötti együttműködést és miért támogatja pénzügyileg az egyházakat, a következő magyarázattal állt elő: „Egyfelől, mert tiszteli azoknak az igényét, akik vallásos életet óhajtanak élni, másfelől, mert az összes dolgok jobban mennek, ha a nép békében, csendben, harmóniában él és dolgozik. Romániában egy eddig nem látott építkezés folyik. Ebben a fejlődési lendületben természetesen mindenkinek hasznos, hogy az állampolgárok elégedettek legyenek stb.”<sup>56</sup> A lelkészek társadalmi munkáját illetően pedig „rámutatott [arra], hogy a társadalmi tevékenységeket nem az egyház szervezi, merthogy maga az ország és a társadalom jelenlegi szerkezete egy átfogó gépezet az összes társadalmi probléma megoldására. A lelkészeknek minden lehetőségük megvan, hogy hozzájáruljanak a társadalmi tevékenységek sikeréhez. Hozzájárulásukat minden tekintetben igényelik és az általuk elért eredményeket mindig elismerik.”<sup>57</sup> Az hogy az egyháznak nem kell többé beavatkozni a társadalmi, gazdasági, kulturális tevékenységekbe – mondta –, csak előnyökkel jár: „Régebben voltak lelkészeink, akik elnökök, titkárok, tisztviselők voltak szövetkezetekben, gazdasági, kulturális egyletekben stb., de általában ezek elhanyagolták a valódi lelkészi tevékenységüket. Éppen ezekben az években tapasztaltuk, hogy sokkal jobb, ha a lelkészek a sajátos feladataikkal foglalkoznak, mert a hívek a lelkészektől várják a vallásos tapasztalataik kielégítését [sic!], és nem valami mást.”<sup>58</sup>

A befolyásolásnak, propagandatevékenységnek egészen nyílt formájaként hivatkozhatunk Sebének arra a levelére, amelyet egy amerikai ismerősének, Szabó Lászlónak írt 1977. július 12-én, és amelyben a helyzetük idealizálásával párhuzamosan címzettjét csűrés-csavarás nélkül az amerikai magyarok Románia-ellenes tevékenységének a cáfolatára kérte fel. „A püspököm is mondta, aki április-májusban egy hónapot töltött az Egyesült Államokban, de más látogatóktól is hallom, hogy az ottani magyar testvéreink egy része mindenféle kampányokat kezd és folytat arról, hogy nem tudom, miféle nehéz helyzetünk lenne az itteni magyaroknak. És ha jól veszem ki, egyformán szidják a magyarországi és az itteni kormányt a szabadságjogok úgynevezett megcsorbításáért. Legutóbb itt járt egy kaliforniai ismerős, aki azt állította, hogy az ottani magyar szervezetek

<sup>55</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 401. l.

<sup>56</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 401. l.

<sup>57</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 401–402. l.

<sup>58</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 402. l.

»többet tettek a magyarság érdekében, mint a budapesti kormányok 400 év alatt«!? Én arra kérnélek téged, miután te itt jártál és láttad a való helyzetet, ismertesd azt bármerre, ahol arra alkalmad van, és intsd le az össze-vissza beszélőket. Amikor itt jártál, láttad a templomainkat, magyar színházunkat, anyanyelvű könyveinket, lapjainkat, folyóiratainkat s bizonyára még sok mindent, és megalapíthattad, hogy miként élünk. Amerika nyilván előbbre van, mint mi, de ha összehasonlítjuk mostani helyzetünket a harminc év előttivel, bárki láthatja, aki nem rosszindulatú, a különbséget. Falvainkban olyan ütemben építkeznek híveink, meg a lelkészi lakásokat és templomokat is úgy építik, és modernizálják, ahogyan azt évekkel ezelőtt el sem tudtuk volna képzelni. Már csak az idősebb kollégáknak nincs autójuk, s olyan problémával állunk szemben, hogy a nagy parókiákban [...] nem törik-zúzzák magukat a lelkészek, mert a kisebbekben is igen jól megvannak. Az állam ösztönöz arra és a fizetés egy részének a folyósításával segít abban, hogy minden lelkésznek, a legkisebb egyházközségben is, meg legyen a képzettségének megfelelő fizetése, ami egyenlő a tanárok fizetésével. Ami a jogainkat és a vallásszabadságunkat illeti, olyan egyházi életünk van, amilyen eddig nemigen volt. Múlt vasárnap Keresztúron voltam. Ütő esperes bácsit temettük, aki 92 éves korában halt meg. Ha lehet így mondani, gyönyörű temetése volt. Kedden is ott voltam, a *Kis Biblia* c. könyvünk újrakiadását készítettük elő. Ez alkalommal többet tudtam beszélgetni ottani kollégáimmal. Mondják, hogy nagyszerűen megy a vallástanítás és a konfirmációk valóságos népünnepélyek. Ugyanezt mondhatom én is arról az időről, ameddig lelkészkedtem. A városokban új egyházközségeket létesítünk, múlt évben Csíkszeredában, most Kőhalom következik. [...] Mindenesetre nyugtalanít minket, amit onnan hallunk és az, amit az amerikai magyar testvéreink akarnak előkészíteni. Tehát hidd el, hogy jó dolgot csinálsz, ha ismerté teszed mindazt, amit múlt évi látogatásod alkalmával személyesen magad tapasztaltál Romániában. Azok a tüntetések nekünk, az itt és bárhol élő magyaroknak csak ártanak. Megzavarhatják azt a jó légkört, ami végre kialakult, s amiben az itt élő majdnem kétmillió magyar igen jól érzi magát. Hát, ha teszel valamit, megköszönöm mint a rám bízottak lelkipásztora, aki az enyémeikért nagy felelősséget érzek.”<sup>59</sup>

Témánk lezárásaként és kiegészítéseként fontos elmondani, hogy a hatalom legitimálása nemcsak egyénileg, egy-egy Securitate-ügynök által, hanem intézményi szinten is működött, és igaz, hogy kényszerűségből, de az egyház feladatkörének a meghatározó részét képezte. Jó példa erre a Sebe által 1980. április 25-én a Securitatéhoz eljuttatott, az Egyházügyi Hivatal számára készített jelentés,

<sup>59</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 374–375. l.

amelyet Kovács Lajossal együtt jegyzett. A dokumentum egy, az AEÁ által delegált küldöttség látogatásáról tájékoztat, amely azzal a megbízással érkezett a püspöki hivatalba, hogy az egyház helyzete felől érdeklődjön. Terjedelmi okok miatt nem részletezzük a küldöttség kérdéseire adott válaszokat, az azonban öszszegzőképpen elmondható, hogy a Kovács Lajos püspök által felvázolt helyzet-jelentésből egy semmiben nem korlátozott, szabadon fejlődő egyházi élet képe bontakozott ki.<sup>60</sup> A rendszer intézményszintű legitimálásának a kategóriájába sorolhatók az 1978-as oxfordi IARF-kongresszuson történtek is, amikor Erdő János az ország fejlődéséről, Kovács Lajos az unitarizmus és a marxizmus célkitűzéseinek az azonosságáról, Sebe pedig Románia békepolitikájáról értekezett apologetikus hangnemben.<sup>61</sup>

Ami az egyházi tisztviselők magatartását illeti, a rendelkezésünkre álló tájékoztató jegyzékek összességében azt a tényállást tárják az olvasó elé, hogy egy-két disszonáns hangon, magánvéleményen kívül nem létezett szervezett vagy a fennálló rendet bármilyen formában is megváltoztatni akaró rendszerellenesség, a fel-felbukkanó elégedetlenségnek pedig inkább gazdasági, szociális és nem politikai indítékai voltak. Egy 1980. december 1-én kelt jegyzékből például a következőket olvashatjuk a központi tisztviselők magtartásáról. „Az emberek egészségében véve lecsendesedtek azt az időszakot követően, amikor hirtelen nem lehetett kapni olyan könnyen néhány árut: cukrot, olajt stb.”<sup>62</sup> Egy 1981. november 12-én kelt jegyzék megerősíti azt a feltevést, hogy a püspöki hivatalban dolgozók békétlensége elsősorban a rossz ételkészítéssel fakadt. Az ételmezéssel kapcsolatban megjelent rendeletek után – mondta Sebe – a püspöki hivatal dolgozói, akárcsak mások, megijedtek. Úgy vélekedtek, hogy az előírt ételkészítési szabványok nem lesznek elegendőek. Később azonban viszonylag megnyugodtak, és nem észlelt sem köztük, sem pedig más ismerősei között különlegesebb negatív magatartást. Ami miatt általánosan elégedetlenkednek, hogy sorba kell állniuk bizonyos dolgokért.<sup>63</sup> Egy 1982. január 16-án kelt jegyzék szintén az egzisztenciális bizonytalanság miatti nyugtalanságról tudósított: férjének, panaszkodott kolléganőinek Szabó Erzsébet központi tisztviselő, a Tehnofrig ételkészítési gépeket és hűtőberendezéseket gyártó üzemnél nincs miből dolgozniuk, ezért nem kap fizetést.<sup>64</sup>

<sup>60</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 188–190. l.

<sup>61</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 242–244. l.

<sup>62</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 151. l.

<sup>63</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 102. l.

<sup>64</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 90. l.

Mint említettük, forrásainkból nem következtethetünk szervezett rendszerellenességre az egyházi tisztviselők körében, és az elégedetlenség oka is inkább gazdasági, jóléti volt; politikai vonatkozású elszólásokról tehát szinte nem is beszélhetünk.<sup>65</sup> A hatalmat irritáló kijelentések közé sorolhatjuk Szabó Árpád teológiai tanár kijelentését, aki a Szent Korona Magyarországra hozatalakor úgy nyilatkozott, hogy ez az esemény valódi ünnep volt a magyarok számára, függetlenül attól, hogy hol laknak; a magyar emigráció jelenléte is az összmagyar jelleget igazolta. A korona hazaérkezését ugyanakkor a vallás megerősödéseként kell értékelni, a vallásos eszme pedig azt az erőt képezi, amely egységbe fogja össze a világon élő magyarokat.<sup>66</sup> Ebben a kategóriában említjük Léta Áron lupényi lelkész, politikai elítélt nevét is, aki 1978. szeptember 8-án a kolozs-tordai egyházkör lelkészi értekezletén mondott szószéki beszédében utalást tett a bebörtönzésére, illetve a börtönben töltött éveire.<sup>67</sup>

Az egyházi tisztviselők érezhető tartózkodása, visszafogottsága, a politikai vonatkozású elégedetlenségek minimális száma tudatos magatartásra vezethető vissza: mindenki igyekezett távol tartani magától a hatalom megtorló kezét. Erre következtetünk Barabássy László főgondnok Harrington Szánthó Vilma lelkészhez intézett kéréséből: vigyázzanak, hogy mit mondanak, hogyan beszélnek róluk az IARF-kongresszuson (Hollandia, 1981. július 19. – augusztus 7.), például erdélyi helyett romániai unitárius egyházzól beszéljenek, mert haza szeretne menni.<sup>68</sup>

Az egyházi tisztviselők körén kívüli társadalmat (hívek, Sebe ismeretségi köre) illetően két csoportról beszélhetünk: a rendszert kritizálókról és a rendszer eredményeit elismerőkről. Előbbiek csoportja természetesen jóval nagyobb volt, az utóbbiak számát pedig mindenekelőtt a külföldön élők gyarapították, pozitív értékítéletük pedig nem az ország politikai berendezkedésére, hanem annak természeti szépségeire, kulturális gazdagságára, az ország lakóinak vendégszeretetére, valamint a hatvanas-hetvenes években tapasztalható gazdasági beruházásokra, eredményekre és néhány szociálpolitikai (ingyenes oktatás és egészségügyi ellátás) megvalósításra épült.<sup>69</sup>

<sup>65</sup> 1978–1981 között Sebe több aktív és nyugalmazott lelkészről, illetve központi tisztviselőről jelentett, de a Tana Ferenc Ceaușescu-ra vonatkozó – fentiekben említett – negatív megjegyzésén kívül semmi rendszerellenességet nem észlelt a megfigyelt célszemélyeknél.

<sup>66</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 327. l.

<sup>67</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 1. 192. l.

<sup>68</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 118. l.

<sup>69</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 80., 347–352. l.

Ami a társadalom tagjainak rendszerkritikáját illeti, azok elsősorban a román–magyar viszonyra, a bukaresti kormányzat elnyomó politikájára vonatkoztak. 1978. április 7-én Nagy Edit segesvári lakos a kormány magyar lakosság elleni megtorló akcióiról beszélt, amit Király Károlynak a pártvezetéshez írt levelei váltottak ki. A hatalom magyarellenessége szerinte Sütő András kompromittálásában is tetten érhető, ennek konkrét jele pedig az, hogy könyvei már nem kaphatóak a könyvesüzletekben. Amikor például meg akarta vásárolni az egyik művét (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), akkor a román elárúsítónők haragosan, a magyarok pedig sokatmondóan azzal a válasszal replikáztak, hogy nincs.<sup>70</sup> Ugyanabban az évben egy kolozsvári nyugdíjas asztalos a román–magyar viszony témakörében a következő gondolatokat osztotta meg Sebével: nagyon aggodódik az emberi jogokért küzdő Király Károly miatt és reméli, hogy nem esik semmi baja, mert a nyugati hatalmak, az AEÁ, Anglia, Franciaország és Breznyev, felhívták a román államfő figyelmét arra, hogy „ne csináljon semmi rosszat neki”.<sup>71</sup> Nem szereti az oroszokat, mert sok rosszat tettek a magyarokkal, de most bízik bennük, hogy megvédik Királyt. A rádióban hallotta, hogy a románok kiadtak egy történelemkönyvet, amiben otromba dolgokat írtak a magyarokról. Láta a televízióban Csíkszeredát a kétnyelvű feliratokkal – méltatlankodott –, de miért mutatják csak ezt a várost? Miért nem tesznek magyar nyelvű feliratokat ki más városokban és falvakban is?<sup>72</sup>

A nemzetiségi politika kritikája az autokratikus kormányzás bírálatával egészült ki a cenzúrára,<sup>73</sup> a Securitate állampolgárokat zaklató tevékenységére történő utalások formájában.<sup>74</sup> A rendszert kritizálók csoportjában természetesen ott találjuk a külföldre kiköltözötteket, menekülteket is. Bírálatuknak célkeresztjében a belföldön élőkével azonos problémák álltak: diktatórikus kormányzás, hiánygazdaság, diszkriminatív magyarságpolitika.<sup>75</sup>

<sup>70</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 300. l.

<sup>71</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 316. l.

<sup>72</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 316. l.

<sup>73</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 218., 37. l.

<sup>74</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 37. l.

<sup>75</sup> CNSAS, Fond rețea 187947, vol. 2. 42., 238., 380., 382. l.

## Következtetések

A kommunista ideológia osztályharcos világképe dichotómikus társadalmakat eredményezett mindenütt, ahol ezt az eszmét tette meg az állami berendezkedés alapelvevé. A kommunista államok dialektikusan felosztott társadalmában az egyház az ellenség táborához tartozott és állandó veszélyforrást jelentett az állampolgárok totális átnevelésére és leigázására törekvő hatalom számára. Az ellenséggel szemben több fronton folytatott harcban, valamint az abszolút uralom kiterjesztésének megvalósításában Sebe Ferenc eszköz volt a totalitárius rendszer kezében. Adatgyűjtési iratállománya szerint az ellenség leleplezésének munkájában kiváló teljesítményt nyújtott, beszerzésével pedig a Securitate olyan ügynökre talált, akinek a segítségével egyszerre több feladatot is sikeresen oldottak meg: az egyházvezetés (ellenség) legbelsőbb köreinek felügyelete, az egyház nemzetközi kapcsolatainak követése, a hazai és legfőképpen a külföldi közvélemény befolyásolása, a rendszer legitimálása.

Ügynöki munkájának eredményessége, kiválósága szellemi intelligenciája mellett erkölcsi gátlástalanságának is a számlájára írható. Tevékenysége során sohasem számolt kiszolgáltatott adatainak a megfigyelt személyre gyakorolt esetleges következményével és nem volt tekintettel a velük fenntartott kapcsolatok milyenségére sem. Morális érzéketlenségét ezen a téren – az általunk nem ismert lelki tényezőkön túlmenően – két pragmatikus okkal magyarázhatjuk. Tartott a hatalom megtorlásától, ezért igyekezett maximálisan teljesíteni és ezáltal elnyerni feletteseinek bizalmát. Miután kiismerte a rendszer működését, ráébredt arra, hogy tevékenységét a saját érdekei, célkitűzései elérésére használhatja.

Az összképet tekintve úgy gondoljuk, hogy Sebe ügyesen lavírozott a hatalom útvesztőiben és képes volt profitálni a rendszer gátlástalan kiszolgáltatásából; ügynökként az egyházi élet meghatározó alakjává vált és olyan kiváltságokban részesült (külföldi tanulmányút, hivatalos és turisztikai jellegű utazások), amelyek igen kevés lelkésztársának adattak meg. Esetében nem beszélhetünk áldozati szerepről. Ellentétben sok egyházbeli sorstársától, elvetette az ellenállás bármiféle formáját, elfogadta és kiszolgált a hatalmat, majd amikor felismerte annak dinamikáját, már nemcsak túlélte, hanem hasznot is szerzett helyzetéből.

Adataiból egy ügynökök által behálózott egyházvezetésnek a képe bontakozik ki, amely Kiss Elek püspöksége után elveszítette kezdeményezőképességét, önálló cselekvésre való képességét. Mindez természetesen összefüggött azzal a helyzettel, hogy Kiss Elekkel ellentétben Kovács Lajos már zsarolással beszerzett ügynökként alárendelt/elkötelezett helyzetben, a rendszer terrorját közvet-

lenül megtapasztalva vette át az egyház kormányzását. Az egyházi tisztviselők és hívek szintjén érzékelhető rendszerbíráló egyetlen ponton sem ért el kritikus szintet, rendszerellenes cselekedetről vagy kezdeményezésről pedig egyáltalán nem beszélhetünk.